

Є. С. Назимко, доктор юридичних наук, професор,
заступник директора
Департаменту освіти, науки та спорту
Міністерства внутрішніх справ України

Т. І. Пономарьова, доктор юридичних наук, старший дослідник,
завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем
запобігання кримінальним правопорушенням
Донецького державного
університету внутрішніх справ

О. В. Назимко, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Донецького державного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДАБАЧЕНОГО СТ. 364 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ: УЗАГАЛЬНЕННЯ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

В статті розглядаються особливості кваліфікації кримінального правопорушення, передбаченого ст. 364 КК України, виявлені під час аналізу практики Верховного Суду. Зазначається, що в умовах поступової євроінтеграції України, ускладненої повномасштабною агресією російської федерації та дією особливого правового режиму воєнного стану, сприяння удосконаленню правових та організаційних засад функціонування системи запобігання корупції в Україні, а також превентивних антикорупційних механізмів є одним із найважливіших завдань, визначених у низці нормативно-правових, концептуальних та стратегічних документів. Вказується, що більшість видів корупційних кримінальних правопорушень передбачено розділом XVII КК України – кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Одночасно з цим окремі суспільно небезпечні діяння, передбачені іншими розділами кримінального законодавства, також можуть бути віднесені до корупційних за умови, якщо вони вчиняються шляхом зловживання службовим становищем. Підсумовується, що проведене узагальнення судової практики щодо особливостей кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених ст. 364 КК України надало підставу для констатації, що не дивлячись на те, що вказана норма в останні роки майже не піддавалась суттєвим змінам та доповненням, до сьогодні у правоохоронній та судовій практиці непоодинокими є випадки неправильної кваліфікації зловживання владою або службовим становищем. Як видається, така ситуація може бути пояснена активним розвитком антикорупційної політики, введенням нових правових інститутів та несвоєчасне приведення змісту норми у відповідність тенденціям розвитку антикорупційної практики.

Ключові слова: корупція, корупційне кримінальне правопорушення, антикорупційна політика, антикорупційне обмеження, зловживання владою, зловживання службовим становищем, кримінальне законодавство, судова практика, кваліфікація.

Ye. S. Nazymko, T. I. Ponomarova, O. V. Nazymko. Features of the qualification of a criminal offense provided for by Article 364 of the Criminal Code of Ukraine: generalization of judicial practice

The article examines the features of the qualification of a criminal offense provided for in Art. 364 of the Criminal Code of Ukraine, identified during the analysis of the practice of the Supreme Court. It is noted that in the conditions of gradual European integration of Ukraine, complicated by the full-scale aggression of the Russian Federation and the action of the special legal regime of martial law, promoting the improvement of the legal and organizational foundations of the functioning of the corruption prevention system in Ukraine, as well as preventive anti-corruption mechanisms, is one of the most important tasks defined in a number of regulatory, conceptual and strategic documents. It is indicated that most types of corruption criminal offenses are provided for in Chapter XVII of the Criminal Code of Ukraine – criminal offenses in the field of official activity and professional activity related to the provision of public services. At the same time, certain socially dangerous acts provided for in other sections of criminal legislation can also be classified as corruption, provided that they are committed through abuse of official position. It is concluded that the generalization of judicial practice regarding the features of the qualification of criminal offenses provided for in Art. 364 of the Criminal Code of Ukraine provided grounds for stating that, despite the fact that the specified norm has hardly undergone significant changes and additions in recent years, to this day in law enforcement and judicial practice there are frequent cases of incorrect qualification of abuse of power or official position. It seems that such a situation can be explained by the active development of anti-corruption policy, the introduction of new legal institutions and the untimely alignment of the content of the norm with the trends in the development of anti-corruption practice.

Key words: corruption, corruption criminal offense, anti-corruption policy, abuse of power, abuse of official position, criminal legislation, judicial practice, qualification.

© Є. С. Назимко, Т. І. Пономарьова, О. В. Назимко, 2025

Постановка проблеми. В умовах поступової євроінтеграції України, ускладненої повномасштабною агресією російської федерації та дією особливого правового режиму воєнного стану, сприяння удосконаленню правових та організаційних засад функціонування системи запобігання корупції в Україні, а також превентивних антикорупційних механізмів є одним із найважливіших завдань, визначених у низці нормативно-правових, концептуальних та стратегічних документів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми кримінально-правової кваліфікації корупційних кримінальних правопорушень розглядалися у працях таких учених як О.О. Дудоров, Є.О. Письменський, М.І. Хавронюк, В.О. Навроцький тощо. Одночасно із цим, низка проблемних питань залишилась нерозв'язаною.

Метою статті є виявлення особливостей кваліфікації корупційних кримінальних правопорушень на прикладі протиправного діяння, передбаченого ст. 364 Кримінального кодексу України шляхом узагальнення судової практики Верховного Суду.

Викладення основного матеріалу. Більшість видів корупційних кримінальних правопорушень передбачено розділом XVII КК України – кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Одночасно з цим окремі суспільно небезпечні діяння, передбачені іншими розділами кримінального законодавства, також можуть бути віднесені до корупційних за умови, якщо вони вчиняються шляхом зловживання службовим становищем.

Кримінально-правові норми, в яких встановлено кримінальну відповідальність за корупційні кримінальні правопорушення, визначені у примітці до ст. 45 КК України, відповідно до якої корупційними кримінальними правопорушеннями відповідно до цього Кодексу вважаються кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 КК України [1].

Необхідно відзначити, що розмежування досліджуваних протиправних діянь на ті, що є корупційними та ті, що пов'язані з корупцією відбулось у 2019 році у зв'язку із прийняттям Закону України від 29.06.2021 № 1576-IX «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування», що було реалізовано з метою удосконалення положень законодавства, якими встановлена відповідальність за декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, задля їх ефективної практичної реалізації [2].

Отже, фактично кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 366², 366³ КК України не містять ознак корупції, але порушують встановлені Законом України «Про запобігання корупції» [3] вимоги, заборони та обмеження, вчинені особою, зазначеною у частині першій статті 3 вказаного законодавчого акта, а саме – порушення суб'єктами декларування встановленого порядку внесення відомостей до декларації.

Кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 КК України, посягають на різні суспільні відносини:

- безпосереднім об'єктом діяння, передбаченого ст. 262 КК України, є громадська безпека в частині убезпечення від неконтрольованого доступу до вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів. Виокремлення протиправного безоплатного заволодіння ними в окрему статтю Особливої частини КК пояснюється тим, що ці дії порушують громадську безпеку, порівняно з викраденням майна становлять підвищену суспільну небезпеку і в ряді випадків не охоплюються нормами про злочини проти власності. Заволодіння шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем може бути вчинено внаслідок протиправного використання нею своїх владних повноважень [4] (наприклад, такою особою може бути працівник поліції тощо). Лише у такому випадку таке діяння може вважатись корупційним кримінальним правопорушенням;

- безпосереднім об'єктом діяння, передбаченого ст. 308 КК України, є встановлений з метою захисту здоров'я населення порядок обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Основним безпосереднім об'єктом злочину є встановлений з метою захисту здоров'я населення порядок обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Додатковим факультативним об'єктом можуть виступати життя та здоров'я особи, власність. Суб'єктом діяння, вчиненого шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем, – службова особа. Привласнення наркотиків, психотропних речовин або їх аналогів може бути вчинено лише особою, якій вони були ввірені чи перебували у її віданні у зв'язку з її професійною діяльністю [4]. Лише у такому випадку таке діяння може вважатись корупційним кримінальним правопорушенням;

- безпосереднім об'єктом діяння, передбаченого ст. 312 КК України, є встановлений з метою захисту здоров'я населення порядок обігу прекурсорів. Додатковим факультативним об'єктом можуть виступати життя і здоров'я особи, власність. Заволодіння прекурсорами шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем може вчинятися лише спеціальним суб'єктом – службовою особою. Привласнення

прекурсорів може бути вчинено лише особою, якій вони були ввірені чи перебували в її віданні у зв'язку з її професійною діяльністю [4]. Лише у такому випадку таке діяння може вважатись корупційним кримінальним правопорушенням;

– безпосереднім об'єктом діяння, передбаченого ст. 313 КК України, є встановлений з метою захисту здоров'я населення порядок обігу обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Додатковим факультативним об'єктом можуть виступати життя та здоров'я особи, власність. Заволодіння обладнанням шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем може вчинятися лише спеціальним суб'єктом – службовою особою. Привласнення прекурсорів може бути вчинено лише особою, якій вони були ввірені чи перебували у її віданні у зв'язку з її професійною діяльністю [4]. Лише у такому випадку таке діяння може вважатись корупційним кримінальним правопорушенням;

– безпосереднім об'єктом діяння, передбаченого ст. 320 КК України, є встановлений з метою охорони здоров'я населення порядок обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Суб'єкт злочину – спеціальний. Ним може бути: 1) лікар, якому відповідним рішенням керівника лікувально-профілактичного закладу чи установи надано дозвіл виписувати рецепти на наркотичні (психотропні) лікарські засоби, але він робить це з порушенням встановленого порядку видачі зазначених рецептів; 2) лікар, якому не надано дозвіл виписувати наркотичні (психотропні) лікарські засоби на спеціальних рецептурних бланках, але він видав рецепт на право придбання таких засобів [4]. Лише у такому випадку таке діяння може вважатись корупційним кримінальним правопорушенням;

– безпосереднім об'єктом діяння, передбаченого ст. 357 КК України, є встановлений законодавством порядок обігу і використання офіційних та деяких приватних документів, який забезпечує нормальну діяльність підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, а також права і законні інтереси фізичних осіб, порядок документального посвідчення фактів, які мають юридичне значення. Суб'єктом заволодіння документами, штампами, печатками шляхом зловживання службовим становищем може бути лише службова особа, а суб'єктом привласнення може бути особа, якій зазначені предмети ввірені чи знаходяться в її віданні [4]. Лише у такому випадку таке діяння може вважатись корупційним кримінальним правопорушенням;

– діяння, передбачене ст. 410 КК України, посягає одночасно на кілька об'єктів: порядок несення військової служби і право власності, а також – альтернативно – на громадську безпеку, безпеку руху та експлуатації транспорту, здоров'я населення, авторитет органів державної влади. Факультативним додатковим об'єктом злочину можуть бути, у тому числі одночасно: нормальний порядок здійснення службової діяльності, життя чи здоров'я особи. Суб'єктом злочинів, передбачених частинами 2–4 ст. 410, вчинених із зловживанням службовим становищем, є військова службова особа. Виконавцем викрадення військового майна шляхом зловживання військовою службовою особою службовим становищем та співвиконавцем цього злочину може бути тільки військова службова особа, а іншим співучасником – як військова службова особа, так і інший військовослужбовець, а також цивільна особа, у тому числі службова [4]. Лише у такому випадку таке діяння може вважатись корупційним кримінальним правопорушенням.

Аналіз практики Верховного Суду надав підставу для констатації, що більшість помилок у кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених ст. 364 КК України, пов'язані з неправильним встановленням ознак суб'єктивної сторони такого протиправного діяння. За результатами дослідження рішень Суду можна узагальнити такі основні аспекти, які мають враховуватись під час кваліфікації зловживання владою або службовим становищем:

– наявність мети одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи передбачає її безпосередню реалізацію, яка зумовлює завдання істотної шкоди та/або спричинення тяжких наслідків (зокрема це стосується і випадків, якщо така неправомірна вигода фактично не була надана/отримана). Особливо важливим є встановлення наявності всіх елементів складу кримінального правопорушення у випадках, коли особа вчинила зловживання владою або службовим становищем з метою отримання неправомірної вигоди для іншої фізичної або юридичної особи.

Верховний Суд відзначив, що суб'єкт, вчинюючи таке зловживання, прагне досягти мети у вигляді одержання неправомірної вигоди. У разі ж отримання неправомірної вигоди іншими особами (фізичними або ж юридичними) такий зв'язок може не мати очевидного вигляду. Якщо відповідній службовій особі, яка вчинює зловживання, передається неправомірна вигода (хабар), тобто має місце вчинення ще іншого кримінального правопорушення, яке передбачене ст. 368 КК, то існування відповідного підтвердженого зв'язку між такою службовою особою із вигодонабувачем є чітко підтвердженим. Головним для складу злочину, передбаченого ст. 364 КК, є усвідомлене вчинення зловживання владою або службовим становищем. Якщо суб'єкт цього злочину вчинює певні діяння всупереч інтересам служби, і внаслідок цього інша фізична або юридична особа безпідставно незаконно отримує нематеріальні або матеріальні блага, то це є достатньою підставою для інкримінування особі складу злочину, передбаченого ст. 364 КК, якщо у вчиненому наявні всі інші ознаки цього складу. Однак важливо враховувати, що не є зловживанням владою чи службовим становищем помилкове вчинення дій службовою особою, яке спричинило одержання неправомірної вигоди

третіми особами. Таке помилкове діяння не характеризуватиметься умисною формою вини, яка вочевидь є обов'язковою для складу зловживання. Фактично одержання неправомірної вигоди може бути очікуваним для третьої особи, яка знає, що суб'єкт, який зловживає владою або службовим становищем, діє з метою одержання нею неправомірної вигоди, а може бути й неочікуваним для такої третьої особи, наприклад, «неправомірна вигода – подарунок». Об'єкт відповідного кримінально караного діяння страждає незалежно від зв'язків між службовою особою, яка є суб'єктом злочину, передбаченого ст. 364 КК, та вигодонабувачем. Службова особа повинна розуміти, що невчинення нею певних дій або ж навпаки їх вчинення призведе до отримання неправомірної вигоди нею самою або третьою особою [5].

– *відсутність мети одержання неправомірної вигоди та корисливого мотиву виключає можливість застосування до особи положень ст. 364 КК України навіть тоді, коли вона фактично вчинила діяння, передбачені у диспозиції такої кримінально-правової норми;*

– *під час кваліфікації кримінального правопорушення, передбаченого ст. 364 КК України, обов'язковим є встановлення форми реалізації об'єктивної сторони вчиненого протиправного діяння.*

Суб'єктом зловживання владою є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а суб'єктом зловживання службовим становищем – ті особи, які обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням. Тобто суб'єктом вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 364 КК, є службова особа, яка може бути або представником влади, або іншою службовою особою. Розмежування форм суспільно небезпечного діяння у складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 364 КК (зловживання владою від зловживання службовим становищем), здійснюється з огляду на зміст повноважень, прав, обов'язків та можливостей, обумовлених ними, наданих для реалізації відповідних функцій, здійснення яких доручено особі [6].

Висновки. Таким чином, проведене узагальнення судової практики щодо особливостей кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених ст. 364 КК України надало підставу для констатації, що не дивлячись на те, що вказана норма в останні роки майже не піддавалась суттєвим змінам та доповненням, до сьогодні у правоохоронній та судовій практиці непоодинокими є випадки неправильної кваліфікації зловживання владою або службовим становищем. Як видається, така ситуація може бути пояснена активним розвитком антикорупційної політики, введенням нових правових інститутів та несвоєчасне приведення змісту норми у відповідність тенденціям розвитку антикорупційної практики.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n1427>
2. Пояснювальна записка до проекту Закону України від 29.06.2021 № 1576-IX «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=4651&conv=9>
3. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n25>
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1368 с.
5. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 10 лютого 2025 року (справа № 757/11969/18-к, провадження № 51-5885кмо19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125228095>
6. Постанова Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 19 грудня 2024 року (справа № 991/6481/22, провадження № 51-3040км24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123949399>